

FRÅN

MC KRIG

OM GÄNGENS DÖDLIGA VÅLD I SVERIGE

ANDERS LINDHOLM

PETER EHRNGREN

TILL

BARN

fri tanke

SOLDATER

Brottsutvecklingen

Brott och straff historiskt

”ÖGA FÖR ÖGA, tand för tand” är ett ordspråk hämtat från den babyloniske kungen Hammurabis lagar, cirka 1750 f.Kr. Det återfinns även i Gamla testamentet och visar att viljan att bestraffa oförrätter är djupt rotad i den mänskliga känslan för rättvisa. Men uppfattningarna om vad som är brottsligt och vad som är proportionerliga straff har varierat avsevärt genom åren, liksom kraven på rättssäkra bedömningar av de begångna brotten.

De äldsta kända skriftliga lagarna instiftades för ungefär 4000 år sedan i Mesopotamien, vid floderna Eufrat och Tigris. Lagarna hänvisade i stor utsträckning till gudarna och kunde därför inte ifrågasättas. Det gudomliga ursprunget går igen i Gamla testamentet. Där beskrivs hur Moses tar emot Guds tio budord på stentavlor, på vilka det framgår vad människorna förväntas göra och inte göra, men däremot inte vad som händer om buden bryts.

Vilka straff som ska gälla anges emellertid för en rad andra lagar. ”Öga för öga, tand för tand” är ett genomgående tema för att gärningsmannen ska utsättas för samma lidande som

brottsoffret. Men det finns också tidiga lagar med mycket allvarliga påföljder för brott som i dag inte betraktas som brottsliga. Exempelvis skulle sexuella förbindelser utanför äktenskapet bestraffas med döden, liksom den som ägnat sig åt andebesvärjelser och spådom. Stening till döds var inte helt ovanligt. Det rättssystem som utvecklades i romarriket kom att få stort genomslag i västvärlden. Rättsvetenskapens många latinska termer är ett arv från den tiden och det latinska ordet för rättvisa, *iustitia*, känns exempelvis igen i justitiedepartementet, som handhar rättsfrågor i Sverige. Men ordet återfinns även i engelskans *justice*.

Från slutet av forntiden och under vikingatiden och medeltiden var det på tingsplatserna som tvister avgjordes och straff utdömdes. En skillnad mot i dag var att varje landskap hade sina egna lagar och begreppet tingsrätt är ett arv från den tiden. I Norge, Danmark och Island benämns parlamenten alltjämt stortinget respektive folketinget och alltinget. I Sverige fanns fram till 1200-talet lagmän som kunde lagarna utantill och det var inte förrän då som lagarna nedtecknades.

Att jämföra brott och brottsutvecklingen genom historien är förknippat med en rad svårigheter. Mängden tillgängligt material från tidsperioderna kan variera, lagarna har löpande skrivits om över tid, benägenheten att anmäla brott förändras och vissa brott ersätts av andra. Några exempel på kraftigt förändrade uppfattningar i synen på brott i Sverige är att:

- ”Häxor” avrättades under 1600-talet.
- Avrättning gällde under 1700-talet för barnamord (abort).
- Även majestätsbrott, att göra kränkande uttalanden om kungen, kunde leda till dödsstraff.
- Det var förbjudet att strejka i Sverige under 1800-talet.
- Förskingring ansågs däremot vara ägarens personliga problem.

Påföljden för olika brott har också förändrats dramatiskt genom åren. Under mitten av 1700-talet dominerade böter och dödsstraff. När strafflagen trädde i kraft år 1865 togs landsförvisning ur systemet, medan dödsstraffet kom att gälla för enbart ett fåtal brott. Böter och fängelsestraff blev då de dominerande straffen. Med införandet av brottsbalken år 1965 började ett annat synsätt att dominera i valet av påföljd. Framför allt skulle påföljden avgöras av gärningsmannens sociala prognos.

Trots de mycket varierande uppfattningarna om påföljd uppvisar brottsstatistiken inget eller mycket svaga samband med valet av påföljd. Men om det ur ett samhällsligt perspektiv inte spelar någon större roll vilken påföljd som ges, kan det för individen vara desto viktigare. En slutsats är att straffens avskräckande betydelse för andra potentiella brottslingar är mycket måttlig. Men att straff ska vara rättvisa, inte minst för brottsoffren, är en dominerande uppfattning. Den som begår ett allvarligt brott ska också sona sina handlingar. För samhället i stort torde det däremot vara än viktigare att brottslingen förhindras att upprepa sina brott, vilket också bör ha en direkt effekt på den totala brottsligheten. Om avskräckningseffekten är måttlig för andra så är den absolut för den dömda brottslingen, i meningen att den som hålls åtskild från samhället också är förhindrad att begå nya brott.

Det första försöket till en gemensam svensk lagstiftning gjordes under 1200-talet under Birger Jarl i form av Edsöreslagen.³ Där återfanns exempelvis fridslagarna i form av hemfrid, kvinnofrid, kyrkofrid och tingsfrid. Men tidiga lagar var också landskapslagarna, där Västgöotalagen var först ut i början av 1200-talet. Den åtföljdes av Östgöotalagen, Upplandslagen och Södermannalagen. Landskapslagarna tog tydligt ställning för de egna invånarna. Exempelvis var det enligt Västgöotalagen förknippat med lägre kostnader att dräpa någon som inte var

västgöte. En ny gemensam lag för riket togs fram år 1335. Där försökte man samordna de olika landskapslagarna, men den nya landslagen var inte allmänt tillämpad förrän vid sekelskiftet mellan 1300- och 1400-talet, då man motvilligt släppte landskapslagarna. Det fanns därtill viss konkurrens om lagutrymmet, eftersom den katolska kyrkan var en maktfaktor som också stiftade lagar.

På 1500-talet kunde man dömas till döden även för mindre brott utan ingående förklaringar eller beskrivningar.

Även tidelag kunde bestraffas med döden. Det skedde 1636 för en ung pojke som dömdes till ”quick i jord”, vilket innebar att han begravdes levande tillsammans med det djur han haft tidelag med. Andra exempel var lemlästning och rådbråkning, vilket innebar att man slet sönder den dömdes lemmar tills han dog. För en del allvarliga brott kunde domslutet lyda: ”Vi kunde inte fria från elden”, varpå den dömdes brändes levande. Brottet kunde exempelvis vara incest eller hor, det vill säga sexuellt umgänge med någon annan än den man var gift med. ”Vådabot” innebar att den dräptes släktingar kunde välja om den dömdes skulle avrättas eller låta denne undkomma med skadestånd och gåvor.

Bland de brott som ansågs allvarliga, men som inte längre är straffbara återfinns hor, mökränkning och vidskepelse. Något mindre allvarliga brott var exempelvis att bryta en trolovning eller att svära under fiske.

Kreativiteten var stor och om döden inte var straffet kunde man exempelvis dömas till ”trähästen”; att sitta på en vass påle utan kläder på underkroppen, eller till ”gatlopp”; att springa mellan två led av 100–300 män som var ålagda att med en käpp slå så hårt de kunde. Ett annat straff var så kallad ”hudstrykning”; att mista huden. Det skedde genom att den dömdes utan kläder fick motta upp till 40 slag av piskor eller käppar. Det

tillämpades exempelvis så sent som år 1846 för häststöld. Det var inte heller ovanligt att man skar örönen av dömda brottslingar. Prästgårdspigan Marrit Pärsson dömdes år 1597 till både hudstrykning och att förlora örönen för att hon tjuvmjölkat en ko och stulit en mössa. Vid samma tid dömdes en ung flicka att förlora sin högra hand för att hon stulit en silversked.

Kvinnans rättigheter i samhället var länge mycket begränsade. Exempelvis berättas om en kvinna som begått hor, där hon avrättades medan mannen kom undan med böter. Dock kunde även män dömas till döden för hor. Ett exempel är Bencktt Andersson som år 1596 dömdes till döden med följande slutsats från häradsrätten: ”Därför kunde vi inte fria hans liv utan vad vår nådige herre täcke göra med honom det står uti hans furstlige nådes goda behag.”⁴

Ett annat fall av förbjuden kärlek som straffades hårt var romansen mellan grannarna Maridt Persdotter och Erich Persson. De var båda gifta, men Maridt hade efter makens inkallelse till Gustav II Adolfs armé tvingats leva sitt liv i ensamhet. Det skvallrades om de två på bygden och en höstdag blev de tagna på bar gärning av grannen Peder. Han gick raka vägen till länsman och rapporterade vad han sett. Paret tvingades fly i all hast och hade mycket knappa medel att leva på, men det gällde nu att klara livhanken. De klarade sig över vintern och hoppades kunna fly långt bort under våren. I stället greps de av länsman och hans medhjälpare. Under den efterföljande rättegången dömdes de till döden. Men domen skulle också underställas en högre instans och dessutom hade Erichs bedragna hustru vädjat för honom. Dödsdomen fastställdes dock och genomfördes genom halshuggning.

Först under mitten av 1300-talet fick kvinnan arvsrätt, men inte mer än en halv lott. Under 1800-talet fick kvinnor lika arvsrätt, begränsade handelsrättigheter, rätt att undervisa och

rätt att avlägga studentexamen. Men mannens rätt att aga sin hustru upphörde inte förrän under slutet på 1800-talet. Ogifta kvinnor blev också myndiga vid samma tid, men den kvinnliga rösträtten dröjde ända till 1919.

Synen på kvinnan nådde möjligen sitt lågvattenmärke i samband med häxbränningarna under 1600-talet. Den sista häxbränningen skedde år 1704 och offret var Anna Erichsdotter, även kallad Sotpackan. Anna hade rykte om sig att vara trollkunnig och ansågs kunna bota såväl djur som människor. Med ett sådant rykte insåg Anna den hotande faran och hon flydde från hemmet i Hälsingland till Södermanland. Men hon tillämpade sina konster även på den nya bostadsorten och ryktet började spridas. Hon blev förvisad av prästen och flyttade vidare, men greps snart i sin nya bostad. Vittnet Nils Jonsson, som troligen hade drabbats av en stroke, berättade om allt elände Sotpackan hade orsakat honom: sluddrigt tal, förlamning i halva ansiktet, munnen på sned och motoriska störningar. I häradsrätten blev hon dömd till döden, men dödsdomar skulle prövas i hovrätten, där hon friades, för att sedan ändå bli dömd i Högsta domstolen. Vid den tiden hade synen på häxeriet redan förändrats i stora delar av Europa, något som ännu inte hade nått fram till det högsta dömande organet i Sverige.

Att rättssäkerheten inte alltid varit i fokus blir uppenbart om man närmare granskar de olika roller som förekommit under rättsliga prövningar. Först år 1734 fastställdes en lag som gav den åtalade rätt att få biträde av en lagkunnig person, men bara efter att domstolen prövat en sådan framställan. Rätten att företrädas av en advokat eller annan sakkunnig blev ovillkorlig först mot slutet av 1800-talet, men möjligheterna att få en offentlig försvarare finansierad av staten skulle dröja ytterligare. Den som inte hade ekonomiska förutsättningar fick alltså klara sitt försvar själv.

Gustav Vasas tillträde på tronen under 1500-talet innebar successiva förändringar i lagstiftningen, men det var inte förrän på 1680-talet som den enväldiga kungamakten stärkte sin position genom juridiken. Statsskicket byggdes ut och riksdagen fick sin benämning. En annan av de större förändringarna kom år 1766 när Sverige fick den första tryckfrihetsförordningen i världen. Av politiska skäl hade Karl XI inrättat ett censorsämbete som nu avskaffades. Skrifter med religiöst innehåll kunde dock fortfarande censureras.

Lagen om lagkunnigt biträde från år 1734 ses som en milstolpe i svensk lagstiftning och den kom att präglas av att både stormaktstiden och enväldet nu var upplöst. Större revideringar skedde år 1806 och år 1832. Om lagarna tidigare hade präglats av avskräckning och vedergällning fanns i de nya lagarna en förhoppning om att brottslingarna kunde förbättras. Straffen blev humanare och dödsstraffet var också under diskussion. Man beslutade år 1844 ändå att behålla det, men prygelstraffet avskaffades elva år senare. Dödsstraffet slopades inte formellt förrän år 1921, men hade då inte tillämpats på elva år.

Synen på brottslingen – straff eller behandling?

I början av 1900-talet började staten ta ett allt större ansvar inom kriminalpolitiken. Nya lagar tillkom som bland annat riktade in sig mot unga brottslingar. Det kunde röra sig om tvångsuppfostran av ungdomar på glid, tvångsvård av alkoholister, och villkorlig dom och villkorlig frigivning infördes. Anledningen till den förändrade synen på kriminalpolitiken var att det bland allmänheten rådde en allmän uppfattning om att brottsligheten, särskilt ungdomsbrottsligheten, ökade. På sikt var man även orolig för att brottsaktiva ungdomar

utgjorde ett hot mot hela samhället, vilket också bidrog till att synen på brottslingen förändrades. Om man tidigare utgick från att brottslingen var någon som gick att förstå och behandla handlade det nu om att betrakta brottslingen som en människa med biologiska särdrag. Brottsligheten var helt enkelt en del av gärningsmannens natur och något som i princip inte gick att förändra. Den allmänna uppfattningen från sekelskiftet 1900 om brottslingen som någon som inte gick att förändra, förefaller i stora drag vara en historisk parentes.

Vid den här tiden fanns även två dominerande skolor om varför människor begår brott. Den teoretiskt inriktade positiva skolan (också kallad italienska skolan), och den mer praktiskt inriktade sociologiska skolan (också kallad Chicagoskolan). Medan den italienska skolan hade en medicinsk biologisk förklaringsmodell där man utgick från att vissa människor av naturen var utvalda att begå brott och att botemedlet var behandling, framhöll Chicagoskolan i större utsträckning vikten av samhälleliga förbättringar som ett kriminalpolitiskt styrmedel. Gemensamt för de båda skolorna var den kritik som riktades mot den kriminalpolitik som tidigare bedrivits, vilken i stor utsträckning var inriktad på straffpolitik.

En person med stort inflytande på utformningen av svensk kriminalpolitik var psykiatrikern Olof Kinberg (1873–1960).⁵ Han var starkt influerad av den italienska skolan och debatterade flitigt frågor av rashygienisk karaktär. För sina insatser inom svensk kriminalpolitik och rättspsykiatri har han bland kolleger och efterföljare tillskrivits ”Den svenska kriminologins gudfader”. Orsakerna till att människor begår brott bottnade, enligt Kinberg, i biologiska och sociala faktorer. Bara genom att titta på en människas utseende kunde man på förhand se om denne löpte risk att bli kriminell. Kinberg tog starkt avstånd från den klassiska kriminologins uppfattning om människors

fria vilja, och var i många avseenden en anhängare av en humanistisk hållning och avskrev inte helt miljön som en faktor med inverkan på människors brottsbenägenhet, inte minst när det gällde behandling av människor som dömts för brott.

Under lång tid har gärningsmannaperspektivet varit dominerande inom kriminalpolitiken, medan frågor om brottsoffers rättigheter och upprättelse fått mindre uppmärksamhet. Ett tydligt exempel är förändringen 1965, då den nya brottsbalken ersatte den tidigare strafflagen. Fokus skiftades till fängvården – från 1960-talet kallad Kriminalvården – och behandling som reaktion på brott fick ökad betydelse. Därmed växte synsättet att brottslingen kan förändras, och orsakerna till det kriminella beteendet prioriterades i behandlingen. Detta innebar en ökad individualisering av påföljderna, där flera traditionella straff ersattes med behandlingsåtgärder, särskilt för ungdomsbrottslingar. Frågor kopplade till brottsofferperspektivet fortsatte dock att vara marginaliserade under denna period.

Fram till mitten av 1970-talet sågs behandling som ett bättre alternativ än straff i stora delar av västvärlden. Senare visade forskning att vissa behandlingsinsatser hade motsatt effekt, vilket ledde till krav på att straffen skulle spegla brottets allvar och skadan mot brottsoffret. Detta blev tydligt efter Brottsofferbyggnadsrådets rapport *Nytt straffsystem*,⁶ där större fokus föreslogs på brottsoffrens upprättelse. Samtidigt förenades kriminalpolitiken kring behovet av vetenskapliga metoder, även om synen på straffets syfte skiljde sig åt mellan olika discipliner.

På senare år har fokus i den kriminalpolitiska debatten forskjutits mot individens egna val och ansvar, snarare än att brottslingen ses som offer för sociala och ekonomiska orättvisor. Detta har lett till att forskningen och politiken i högre grad betonar vikten av moralutveckling, föräldrarnas uppfostringskompetens, konflikter inom familjen, umgänge med brottsliga

vänner eller problem inom skolan, helt i motsats till det som utformat de senaste decenniernas förda kriminalpolitik.

Därtill visar nyare rön att personliga egenskaper i form av prokriminella attityder och värderingar kan spela in.⁷

Just moralens betydelse och förmågan till självkontroll hos unga människor är något den internationellt prisbelönte kriminologen Per-Olof Wikström ägnat större delen av sitt yrkesverksamma liv åt. 2016 tilldelas Wikström det prestigefyllda *Stockholm Prize in Criminology* för att ha utvecklat en teori om vad som avgör om en individ väljer att begå brottsliga handlingar eller ej. Teorin har fått namnet *Situationell handlingsteori* och bygger på en omfattande studie där man följt ett slumpmässigt urval av 716 ungdomar i den brittiska staden Peterborough, från att de var 12 år gamla till året de fyllde 24 år.⁸

Den nuvarande Tidöregeringen har som uttalat mål att driva en omläggning av kriminalpolitiken med större fokus på samhällsskydd för hederliga medborgare, upprättelse för brottsoffer och straffskärpningar anpassade till dagens verklighet. Att balanspunkten mellan den personliga integriteten och skyddet för medborgarna måste kalibreras är ett talesätt som justitieminister Gunnar Strömmer i olika sammanhang ofta återkommer till. Uttalandet ska ses mot bakgrund av de senaste decenniernas framväxt av parallella samhällsstrukturer – klaner som styr i utsatta områden och nätverkskriminella med stort våldskapital som skjuter ihjäl varandra, i en omfattning som saknar motstycke i modern tid i Sverige.⁹

Till skillnad från tidigare regeringars kriminalpolitik är det inte längre gärningsmannaperspektivet som står i fokus, utan säkerheten för allmänheten och upprättelse för brottsoffren som nu dominerar den förda politiken. Tyngdpunkten ligger nu på straffskärpningar, föräldrarnas omsorgsförmåga, människors värderingar, normer och kultur. Eller, för att låna ett

uttryck som justitieminister Gunnar Strömmer ofta upprepar i den kriminalpolitiska debatten: Det pågår ett paradigmskifte inom svensk kriminalpolitik.

Grövre brott i olika tider

Brott som genom åren generellt har betraktats som allvarliga är misshandel, stöld, mord och dråp. Där finns även någorlunda jämförbar statistik att tillgå. Om vi till exempel närmare granskar lagförda misshandelsfall är nivån relativt konstant, om än något lägre från 1800-talets mitt fram till år 1930. Därefter sker en dramatisk ökning fram till mitten av 1980-talet. Ökningen sammanfaller delvis med den stigande alkoholkonsumtionen, men är också ett uttryck för en ökande benägenhet att anmäla. Våld och våldsbänägenheten har varit större i traditionella samhällen, jämfört med i moderna samhällen. Det legala våldet var också en del av vardagen. Under mitten av 1800-talet var aga en vanlig uppfostringsmetod, men våld kunde också utövas mot hustrur och tjänstefolk samt som bestraffning inom barnavård, fängvård och inom krigsmakten. Under tiden med omfattande förekomst av legalt våld betraktades också våldsbrott som lindrigare än stöld. Synen på våld har successivt förändrats och lagstiftningen har skärpts, exempelvis genom lagförändringar åren 1965, 1988 och 2010. Hanns von Hofer (*Brott och straff i Sverige*) beskriver det som att våld har avprivatiserats, medan synen på stöld snarare har mildrats, och därmed reprivatiserats.¹⁰

1653 års straffordning angav att stöld till ett värde som översteg 60 daler skulle bestraffas med döden. Den vanligaste avrättningsmetoden var då hängning. För kvinnor var straffet att begravas levande. År 1779 avskaffades dödsstraffet i flertalet

fall, och år 1885 avskaffades det helt för stöld. År 1890 hade också livstidsstraffet ersatts med ett maxstraff om tio år, vilket år 1942 sänktes till sex år. Under år 2010 dömdes ingen till mer än fyra år för grov stöld. Uppfattningarna om allvaret av grov stöld har också förändrats dramatiskt genom åren. 1825–1950 varierade antalet dömda för stöldbrott till mellan cirka 20 och 100 per 100 000 invånare. Därefter skedde en dramatisk ökning till över 400 stöldbrott per 100 000 invånare under början av 1980-talet. Då började nivån att sjunka på nytt.

Under 1990-talet skedde en stabilisering och viss nedgång av antalet lagförda stöldbrott, inte bara i Sverige utan i en stor del av Europa. Liksom vid andra brott kan jämförelsen historiskt vara svår att göra, då det bland annat handlar om antalet anmälda fall och lagförda brott. Nedgången kan delvis förklaras av en minskad effektivitet inom rättsmaskineriet. Det finns däremot begränsat stöd för att materiell nöd har varit en drivande faktor bakom variationer av antalet lagförda stöldbrott. När det gäller påföljdvalets allmänpreventiva effekt är det svårt att dra entydiga slutsatser. En antydning om begränsad avskräckande effekt vid stöldbrott är att andelen dömda i relation till antalet anmälningar endast uppgår till några få promille. Risken för upptäckt och frihetsberövande är alltså i många fall försvinnande liten.

Antalet mord och dråp har mellan åren 1750 och 2010 varierat mellan 0,4 och 1,8 personer per 100 000 invånare. Brottet har en utpräglad manlig profil, nio av tio dömda är män, men männen dominerar även bland offren. Kvinnorna dödas nästan uteslutande i hemmet i nära relationer, medan männen snarare dödas utanför hemmet av gärningsmän där kopplingen är mera vag. Omfattningen av mord och dråp påverkas tydligt av alkoholkonsumtion. Den högsta nivån nåddes runt år 1850, medan den lägsta nivån var under början av 1950-talet, strax

före avskaffandet av motboken. Men historiskt sett har nivån av mord och dråp i Sverige varit låg, internationellt sett.

Vid en sammanställning över samtliga personer lagförda för brott, framträder en bild som möjligen kan förvåna något. Nivån är relativt konstant fram till år 1925, därefter sker en viss ökning fram till år 1950. Men de följande åren är utvecklingen dramatisk och en kulmen nås under början av 1970-talet. Det här är en bild som inte uppenbart stämmer överens med den allmänna föreställningen om samhällets utveckling, men det finns en del förklaringar som ligger utanför uppfattningarna om traditionell brottslighet. Statistiken avser *samtliga* brott, inklusive parkeringsbrott och fylleribrott, vilka var påtagligt många under 1950-talet. Efter avskaffandet av motboken 1955 mångdubblades antalet fylleribrott. En viss nedgång skedde under 1970-talet, då parkeringsbrotten och fylleribrotten avkriminaliserades. Ökningen från 1950-talet till 1970-talet sätter fingret på två saker: dels visar det hur beslut i riksdagen kan påverka den lagförda brottsligheten, dels återspeglar det en ökning av brott inom flertalet brottsgrupper.

Utvecklingen av misshandelsbrott i närtid är inte helt enkel att bedöma, då antalet anmälda misshandelsfall 2008–2021 ökade, samtidigt som antalet misshandelsfall som ledde till sjukhusbehandling minskade. En ökad benägenhet att anmäla kan vara en orsak. Det brott som tydligast går mot strömmen är dödligt skjutvapenvåld mot män, som har ökat successivt sedan 2012. Det är också en ökning som sker parallellt med att gängbrottsligheten och narkotikabrotten ökar i omfattning.

Brottslighetens förändrade karaktär – den kriminella miljön vinner mark

Organiserad brottslighet har funnits under mycket lång tid och har varit närvarande på Sicilien åtminstone sedan 1400–1500-talet. Härifrån hämtas även begreppet maffia, vars innebörd inte med precision kan härledas,¹¹ men det etablerades då det dök upp i en pjäs på 1860-talet. Vad som kännetecknar maffian är att den, vid sidan om kriminella aktiviteter, har en social och politisk ställning och att den därmed är väl integrerad i samhällsstrukturen. Då den sicilianska maffian var först ut med att skaffa sig politisk ställning ses den också som föregångare till många andra liknande organisationer.

Maffialiknande organisationer återfinns i många länder och är en reell maktfaktor i exempelvis USA, Ryssland, Japan och Latinamerika. Sovjetunionens fall och introduktionen av marknadsekonomi i Ryssland var, i den okontrollerade form den infördes, en rejäl grogrund för den organiserade brottsligheten. Den ryska maffian uppfattas nu vara den kriminella gruppning som har störst inflytande i andra länder. Att organiserad brottslighet är ett hot mot samhället blir allt tydligare när man ser hur väl den anpassar sig till samhällsutvecklingen. Genom globalisering och förenklade kommunikationer har även den organiserade brottsligheten blivit mer internationell. Det gäller inte minst den omfattande droghandeln, som alltid varit en viktig motor i verksamheten.

Den växande ekonomi och det ökande inflytande som den organiserade brottsligheten representerar är hot som inte bara handlar om ekonomisk säkerhet, utan alltmer även om fysisk säkerhet. Handel med kärnvapen i korrupta länder är även en fullt möjlig utveckling som sätter hotbilden i en ny dager. Organiserad brottslighet verkar inom de mest lukrativa olagliga

områdena, som exempelvis droger, utpressning och bedrägerier. Men verksamheterna kan också ha frontföretag, med det primära syftet att dölja kriminella aktiviteter, där man erbjuder varor och tjänster till sina konsumenter, som mer traditionella företag. Rekrytering till kriminella verksamheter underlättas av att grupper, som inte lyckats etablera sig i samhället, har en önskan om att skapa sig ett bättre liv.

I Sverige är stråtrövare och sjörövare exempel på organiserad brottslighet i forna tider. Under mitten av 1900-talet fanns ligor som fokuserade på vad vi i dag kallar för vardagsbrott. På 1970- och 1980-talet började fler halvt organiserade former ta vid i storstäderna, i form av ligor från Ryssland och före detta Jugoslavien. De ägnade sig mestadels åt rån, stölder, smuggling och narkotikaförsäljning. Men det var under 1990-talet som den organiserade brottsligheten började ta rejält med mark. Om det under mitten av 1990-talet fanns en handfull kriminella organisationer ökade de i rask takt till minst ett femtiotal. Lasse Wierup och Matti Larsson beskriver i boken *Svensk maffia – en kartläggning av de kriminella gängen* (2007) utvecklingen enligt följande: ”Den snabba ökningen av antalet kriminella grupperingar har utlöst en spiraleffekt. Ju fler kriminella som organiserar sig, desto svårare blir det för de andra att fortsätta stå ensamma.” Många har också tagit fram egna logotyper och vill så långt möjligt signalera närvaro och visa att man är farliga. Bland tidiga och starka organisationer märks Hells Angels, Bandidos och Brödraskapet Wolfpack.

Mc-klubbarna visar vägen

Den organiserade brottsligheten påminner om hur företag formerar sig. Det gäller inte minst Hells Angels, som bildades 1948

i Kalifornien. Inom varje så kallad avdelning finns en *president* i toppen och under presidenten finns en *vice president*. Bland de högre befattningshavarna finns även en *sergeant at arms*, som bland annat svarar för säkerhet och bestraffning, en *treasurer*, som är ekonomiansvarig, en *road captain*, som leder korteger och arrangerar besök hos andra Hells Angelsavdelningar samt en *secretary*, som ansvarar för protokoll vid interna möten och kommunikation med andra Hells Angelsavdelningar. Under de ledande befattningshavarna finns de fullvärdiga medlemmarna, som i sin tur har *prospects* under sig. Under dessa finns i sin tur *hangarounds* och *red & white crew*-medlemmar och supportrar. De strikta organisationsformerna innebär att organisationen är mycket hierarkisk. De högsta befattningshavarna inom en avdelning måste i sin tur ägna åtskillig tid åt att representera sin avdelning, vilket i huvudsak sker på nationell nivå, men också en gång per år i ett så kallat *World Officers Meeting*. Att inte delta kan leda till böter och i förlängningen uteslutning.

Väldsbenägenheten är störst bland underhuggarna, som utgör *red & white crew*. Man förväntas lyda när en order utgår. Att bli fullvärdig medlem är en process som kan pågå i flera år och innebära ett antal prövningar. Som *prospect* förväntas man exempel infinna sig hos de fullvärdiga medlemmarna och arbeta utan lön. Bland uppdragen kan ingå att utgöra beväpnad vakt, agera chaufför, svara för underhåll av klubbhus eller arrangera fester. Som *prospect*-organisation måste även de interna rutinerna anpassas, med fasta mötesrutiner och en tydlig ledning. Även klädseln, eller de märken som exponeras, följer strikta regler. Som fullvärdig medlem kan man lägga till Hells Angels i emblemet och officerstitlarna syns också ofta på västarnas framsida. Det kan tyckas motsägelsefullt att förena klubbens frihetsideal med de strikta, hierarkiska reglerna. Men en slutsats är att många medlemmar tidigare saknade rutiner, regler och sammanhang.

Den paramilitära disciplinen skapar därmed en plattform, där det tidigare varit ett vakuum. Många har också en militär bakgrund eller en militär läggning, vilket kan ta sig uttryck i samlingar av militärföremål. Ungefär hälften av medlemmarna i Hells Angels driver egna företag, primärt hantverksföretag och byggfirmor, men det finns även en uppsjö av andra företag representerade. Långtidssjukskrivningar och förtidspensioneringar är inte heller ovanligt bland medlemmarna.

Knappt 20 år efter tillkomsten av Hells Angels bildades Bandidos i Texas. Bandidos kopierade Hells Angels organisationsform, men ersatte titlarna med benämningar på spanska. Om Hells Angels våldsbenägenhet är omvittnad, och en del av varumärket, ville man i Bandidos i stället intala allmänheten att våldet endast drabbar den som går emot organisationen. Att inge fruktan är en väsentlig del av verksamheten. Bandidos tog däremot våldet till en ny nivå och var inte bekymrade över hur det skulle påverka varumärket. Snarare var det synonymt med våld och hot. I samband med att Bandidos etablerade sig på svensk mark år 1994 blev man också en direkt konkurrent till Hells Angels. Flera medlemmar i Bandidos har haft som ambition att etablera sig som fullvärdiga medlemmar i Hells Angels. När den, ofta fleråriga, processen inte lett till önskat resultat har de i stället sökt sig andra vägar, där Bandidos har kommit att utgöra ett alternativ. Flertalet medlemmar i Bandidos är dokumenterat kriminella och här har en våldsam bakgrund blivit till en viktig tillgång. När Hells Angels rört sig i riktning mot mer sofistikerade brott som skattebrott, bidragsbrott och digital brottslighet, har Bandidos rört sig mot mer våldsamma aktiviteter. Utpressning och narkotikahandel tillhör de huvudsakliga inkomstkällorna.

Sammandrabbningar mellan de båda organisationerna var oundvikliga och resulterade i ett antal skjutningar, framför allt

i södra Sverige och Danmark. År 1995 blev Bandidos svenska avdelning fullvärdiga medlemmar i klubben, men samma år mördades också Michel Ljunggren, den svenska avdelningens ledare. Efter mordet beväpnade sig de båda grupperna rejält, och attacker med pansarskott blev en del av våldsutbudet. År 1996 utförde Bandidos en våldsamt sprängning av Hells Angels klubbhus i Malmö, men mirakulöst omkom ingen i attacken. Däremot skadades både Hells Angelsmedlemmar och utomstående.

Väldet hade därmed nått fram även till allmänheten. De lokala sammandrabbningarna mellan organisationerna kom snart att utvecklas till ett fullskaligt krig i hela Norden. Men efter att den danske statsministern Poul Nyrup Rasmussen hade hotat med ett totalförbud för Hells Angels och Bandidos, som skulle tvinga organisationerna under jord, inleddes förhandlingar. 1997 lyckades man komma överens om att lägga ner vapnen. Ett av villkoren i överenskommelsen var att den andra organisationen inte skulle kunna starta någon ny avdelning utan motpartens godkännande. Överenskommelsen kom dock inte att gälla särskilt länge.

De båda organisationerna har helt olika tillväxtstrategi. I Hells Angels gäller alltjämt den mångåriga prövningen, medan Bandidos tillväxt snarare handlar om snabba erövringar. I Sverige genomfördes ett 20-tal mordförsök mellan klubbarna åren 1994–1996, utan att någon kunde dömas. Kontrasten mot övriga Norden var stor: nästan alla våldsbrott klarades upp i Danmark och Finland och tre av fyra i Norge.

I spåren av Hells Angels och Bandidos gjorde en annan kriminell gruppering entré i Sverige under mitten av 1990-talet: Brödraskapet Wolfpack. Organisationen, som såg dagens ljus på 1960-talet i USA, inspirerades också av Hells Angels organisationsform. Grundaren av den svenska avdelningen, engelsmannen Danny Fitzpatrick, startade verksamheten

under sin tid i fängelse, efter att ha dömts till åtta år för väpnat rån. Medlemmarna i Brödraskapet är just personer dömda för något, ofta allvarligt, brott. I samband med bildandet av organisationen fick Fitzpatrick åtskillig uppmärksamhet i media, vilket var bra marknadsföring. Vid den här tiden var det inte någon som hade utomeuropeisk, eller ens sydeuropeisk, bakgrund i Brödraskapet och den högerextrema inriktningen betonades ytterligare av tilltalet mellan medlemmar som "ariska bröder". Bland de mest framträdande inkomstkällorna återfanns narkotikaförsäljning, rån, utpressning och inkassoverksamhet. Brödraskapet Wolfpack hade tidigt ett samarbete med Hells Angels. Det resulterade i avdelningen Wolfpack MC, men upplöstes redan år 1998.

Grundaren Fitzpatrick hade under sin fängelsevistelse blivit alltmer maktfullkomlig, vilket ledde till omfattande interna stridigheter. Redan när han muckade år 1998 hade hans makt vacklat betydligt och den välkomstkommitté han förväntade sig vid frisläppandet uteblev. I stället blev han mördad samma år. Brödraskapet Wolfpack togs då över av Patrik Huisman, som ville etablera Brödraskapet som en mc-klubb. Ett fängelsestraff kom i stället att bli slutet på både Huismans ledarskap och på mc-ambitionerna. Brödraskapet Wolfpack har i perioder varit den mest brottsaktiva grupperingen. Den beskrivs som löst sammansatt, det är lätt att ansluta sig och till skillnad från Hells Angels har man inga större krav på medlemmarna.

Storstadsgängen tar vid

Om mc-klubbarna i huvudsak återfanns utanför storstadsområdena, innebar tillväxten av förortsgängen att storstäderna på allvar blev del av den organiserade brottsligheten. Under mitten